

θορίζεται εκ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ἐγὼ ἢ ἐξέλιξις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς (Fichte), εἴτε τέλος ὅτι πραγματοποιεῖ αὕτη τὰ αἰτήματα τοῦ ἀπολύτου Λόγου (Hegel), ἢ προϋπόθεσις τῆς ἰδεώδους ἀρχῆς εἶναι βασική. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων ἐφοδιασθεῖσα ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις κινεῖται πρὸς μίαν τελείωσιν, πρὸς νέον χρυσοῦν αἰῶνα, εἰς τὸν ὅποιον ἐν τούτοις ἡ ἐλευθερία θὰ κυριαρχῇ ὡς παράγων δημιουργηθεῖς καὶ ἀποκτηθεῖς διὰ τῆς λογικῆς ἰκανότητος τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτότρόπως κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ἡ κίνησις τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἔχει σκοπὸν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης, ἣτις θὰ ἑναρμονίζεται καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λόγου καθοριζομένην. Ὑπὸ τὸ γνῶρισμα τοῦτο ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποτελεῖ αἷτημα ἠθικόν.

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ὑπὸ τὸ σύγχρονον πνεῦμα αὐτῆς δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς μεταφυσικῆς ταύτης ἀπόψεως, διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους :

α) Διότι παρέχει διδάγμα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ὅστις ἀποτελεῖ κοινὸν πόθον. Τὸ τέρμα τοῦτο ὄχι μόνον ἀποτελεῖ αἰτίαν νὰ καλλιεργῆται ἡ ἰδεώδης κατεύθυνσις τῆς ἀνθρωπίνης δημιουργίας ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπαμβλύνη τὸν ἀντίκτυπον, τὸν ὅποιον ἀσκοῦν τὰ πλήγματα ἐκεῖνα, ὅσα εἶναι ἀναπόφευκτα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν.

β) Διότι ἑναρμονίζεται πρὸς τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἣτις παρέχει τὴν λύτρωσιν ἀπὸ τὰς δυσχερείας τῆς ζωῆς.

γ) Διότι συνδέεται ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ βίου μετὰ μεταφυσικῶν κινήσεων, τὰ ὅποια δὲν θεωροῦνται πλέον ἀνεδαφικά, ἐφ' ὅσον τὸ περιεχόμενον τῆς συγχρόνου Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας κινεῖται ἤδη πρὸς πλαίσια εὐρύτερα τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὴν δὲ φύσιν καὶ σημασίαν τούτου θὰ ἐξετάσωμεν διεξοδικώτερον εἰς τὸ οἰκτεῖον κεφάλαιον τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἱστορικοῦ γένεσθαι.

β'. Φιλοσοφικὴ ἀποψις.

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ἀποψις, ἣτις, ὡς εἶδομεν, ἐκυριαρχήσεν ἰδίως κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, δὲν ἰκανοποιεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἦδη πλὴν τῶν θεωρητικῶν σκέψεων, τῶν διατυπουσῶν περιεχόμενα προσανατολιζόμενα πρὸς μεταφυσικὰς σφαίρας, ἀναφαίνονται καὶ νέα προσπάθειαι, αἵτινες ἐπιζητοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διερευνηθῇ τὸ πλάτος τῆς Ἱστορίας καὶ ἐπὶ φαινομένων ἐξελίξεως τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἴκου καὶ φυσικοῦ βασιλείου, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ταῦτα προσδιορίζουν τὰ τινα τρόπον τὴν μορφήν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ρευνηθῇ ἡ ἱστορικὴ πορεία φιλοσοφικώτερον καὶ νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι διὰ μέσου τῶν αἰτίων του. Καὶ ἡ μὲν διεύρυνσις ὀδηγοῦσα, ὡς εἶδομεν, γενικῶς εἰς ἀμβλυνσιν τῶν ἐθνικῶν γνωρισμάτων τῆς ζωῆς ἐκάστου λαοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῆς κατανοήσεως τῆς

ἐθνικῆς πραγματικότητος, ἐνωρὶς ἐγκαλείπεται, τοῦ ἱστορικοῦ ἀρκουμένου μόνον εἰς τὴν καταξίωσιν ἐκείνων τῶν φαινομένων ἐκ τούτων, ἅτινα κατὰ τινα βαθμὸν ἔχουν ἐπηρεάσει τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Ἡ δὲ φιλοσοφικωτέρα ἔρευνα τῆς ἱστορικῆς πορείας ἀναφερομένη κυρίως εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ὀρθολογικωτέρου ἐλέγχου καὶ τῆς σοβαρωτέρας ἐκτιμήσεως τῶν αἰτίων, ἅτινα προκαλοῦν κατ' ἀναμφισβήτητον τρόπον τὴν οἰκείαν διάρθρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, εἶναι περισσότερον ἀξιοπρόσεκτος. Διὸ ἐκ τῶν διαφορῶν παραγόντων, οἵτινες προκαλοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις κατευθυνομένη ἐκ τῆς ὕλης ἀποχρώσεως ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴν πορείαν ἐνὸς λαοῦ, ὀρθῶς ἐλέγχουσα τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ ἀσκοῦσα ἐπιλογὴν, καταξιώνει τὰ σημαντικώτερα κατὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν καὶ δεόντως συμπληρῶναι τὰ κενὰ διαρθρώνουσα οὕτω τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ καὶ πέραν τούτου ἐπιζητεῖ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις νὰ εὑρετῆς νόμους, τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν τῆς προσωπικότητος πρὸς τὴν ὁλότητα καὶ νὰ γνωματεύσῃ περὶ προόδου ἢ μὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ.

Ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωροῦνται οἱ ἑξῆς :

a) Ὁ Christoph von Sigwart (1830-1904) καθηγητῆς εἰς τὸ Tübingen, ὑπέρμαχος τῆς Κριτικῆς Πραγματοκρατίας καὶ ὀνομαστὸς διὰ τὸ δίτομον ἔργον τῆς Λογικῆς του, τὴν ὁποίαν στηρίζει εἰς τὴν Ψυχολογίαν. Θεωρῶν οὗτος, ὅτι ἡ Λογικὴ προσδιορίζει τὰ κριτήρια τῆς ὀρθῆς σκέψεως καὶ ὅτι παρέχει αὕτη διὰ τοῦ καθορισμοῦ τούτου τρόπον τινὰ τὴν ἠθικὴν τῆς σκέψεως, καταξιώνει τὰ ἴδια κριτήρια καὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἀκολουθεῖ πορείαν ἑναρμονιζομένην πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀνάλυσις δὲ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι καταδεικνύει ὅτι κατὰ τοῦτο ἐπιτελεῖται συνειδησις τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν, ἠθικὴ θεμελίωσις τῆς ἐνεργείας, συμβολὴ τῆς πείρας καὶ ἐπίδρασις ἰδεωδῶν, ἅτινα ἐπηρεάζουν τὴν βούλησιν λογικῶς καὶ διεγείρουν τὴν πεποίθησιν καὶ ἐμπιστοσύνην τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κύρους αὐτῶν. Διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν ἡ βούλησις ἀκολουθεῖ τὸ χρέος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἱστορικὴ πορεία προσλαμβάνει τελολογικὸν χαρακτῆρα⁽¹⁾. Γενικῶς δὲ κατὰ τὴν διδαχὴν αὐτοῦ τὸ κῦρος τῶν λογικῶν κριτηρίων εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον εἶναι ἀπαραγνώριστον.

b) Ὁ Georg Simmel (1858 - 1918), ὅστις διετέλεσε καθηγητῆς εἰς τὸ Στρασβοῦργον. Οὗτος ἐπηρεασθεὶς ἐκ τῆς περὶ a priori στοιχείων θεωρίας τοῦ Kant καὶ ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Schopenhauer (1788-1860), καθ' ἣν ἡ βούλησις κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἐλατήριον τῆς ζωῆς (Wille zum Leben), τοῦ Nietzsche (1844 - 1900), καθ' ἣν ἐκτιμᾶται ἰδιαζόντως ἡ δημιουργοῦσα τὸν ὑπεράνθρωπον βούλησις (Wille zur Macht) καὶ

(1) Christoph Sigwart: Logik. 1878. II Bd, σ. 565-590.

τοῦ Bergson (1859 - 1941), καθ' ἣν ἐκ τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς (*élan vital*) ἐκπορεύονται τὸ ἔνστικτον καὶ ἡ νόησις, παραδέχεται (1) ὅτι εἰς τὴν ζωὴν ἀναφαίνεται ἡ ἔμμοнос τάσις πρὸς ὑπέρβασιν κατὰ δύο κατευθύνσεις τὴν βιολογικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ δὴ τοιουτρόπως, ὥστε παρ' ὅλην τὴν ἐκμηδένισιν τῶν καθισταμένων ἀχρήστων παλαιῶν μορφῶν ἐμμόνως νὰ σημειοῦται ὑπέρβασις. Ἐξ αἰτίας τούτου ἐκ τῶν βιολογικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἀτόμων ἀναφαίνονται δυνάμεις, αἵτινες ἀνυψώνουν τὴν ζωὴν εἰς πολιτιστικὰς πτυχὰς κινουμένας κατ' ἰδίους νόμους. Παρουσιάζει συνεπῶς ἡ βιολογικὴ ζωὴ διαρκῆ τροπὴν, καθ' ἣν διαδοχικῶς ἐξ αἰτίας τῶν δυνάμεων ἀναφαίνονται ἀξιολογικώτεροι μορφαί. Ἡ τροπὴ αὕτη καταδεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἣτις ἐρμηνεύεται ἀπὸ τοὺς νόμους, τοὺς προσδιορίζοντας τὰς πτυχὰς τοῦ ἀναφαινομένου πολιτισμοῦ. Ἐὰν δὲ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀναφαινόμενα κατὰ τὴν ἰδίαν τροπὴν, προκαλοῦνται ἐκ τοῦ διερεθισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἡ ζωὴ ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν τούτων δυνάμεων, καθ' ὅσον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν *a priori* στοιχείων τοῦ Kant, ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια κινεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς τὸ μὲν πρὸς κατεύθυνσιν οἰκείαν πρὸς τὴν ζωὴν, τὸ δὲ μορφολογικῶς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν μορφολογικῶν τάσεων αὐτῆς (2).

c) Ὁ Wilhelm Wundt (1832-1920), ὅστις διετέλεσεν ἐπίσης καθηγητὴς τῆς Φυσιολογίας εἰς τὴν Heidelberg, τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὴν Ζυρίχην καὶ τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας εἰς τὴν Λειψίαν, θεωρούμενος λόγῳ τοῦ πλούτου τῶν γνώσεων αὐτοῦ ὡς ὁ Ἀριστοτέλης τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀντιπροσωπεύει τὴν θεωρίαν τοῦ βουλησιαρχικοῦ καὶ γνωσιολογικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Οὗτος ἀνευρίσκων εἰς τὸ σύστημα τοῦ Hegel μειονεκτήματα — λογικῆς ἰδίᾳ φύσεως — θεωρεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ παρόντος πρέπει κυρίως νὰ στηριχθῆ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν καὶ δὴ εἰς τὴν σκέψιν ἐκείνην, ἣτις δημιουργεῖ σύστημα ἀπηλλαγμένον ἀντιφάσεων.

Τὸν κόσμον θεωρεῖ ὡς σκόπιμον ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὸν χαρακτῆρα θεϊκῆς κοσμικῆς θελήσεως. Κατὰ ταύτην οἱ κατώτεροι ὄργανισμοὶ κινοῦνται εἰς ζωὴν κατωτέρας μορφῆς, οἱ ἀνώτεροι εἰς ἀνωτέραν τοιαύτην καὶ οἱ ἄνθρωποι εἰς ζωὴν, ἣτις διαρθροῦται ἀπὸ βουλητικὰ ἄτομα, ἥτοι ἀπὸ ἄτομα, τῶν ὁποίων ἡ πραγματικότης τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας διαδηλοῦται εἰς τὴν βούλησιν. Διότι ὁ πνευματικὸς κόσμος τούτων, ἀφοῦ συνεκροτήθη κατ' ἐννοίας, ψυχολογικῶς ἐν τῇ συνειδήσει τούτων τὸ πρῶτον δημιουργηθείσας, παρουσιάζει ἤδη ἐνότητα, διὰ τοῦ λόγου

(1) Johann Eduard Erdmann: Grundriss der Geschichte der Philosophie. 1930, σ. 687 - 688.

(2) Fritz Kaufmann: Geschichtsphilosophie der Gegenwart, 1931, Simmel, σ. 42-55.

καλλιεργημένην, δεδομένου ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων συγκροτεῖται μορφή ἀπηλλαγμένη ἀντιφάσεων⁽¹⁾. Τὰ δὲ ἄτομα ταῦτα εἰς τὴν ἐνότητά των αὐτὴν κατ' ἀρχὰς μὲν συναπαρτίζουν διὰ τῶν ἐπὶ μέρος βουλήσεων τὴν κοινωνικὴν βούλησιν, κατόπιν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην τοιαύτην, ἣτις κινεῖται πρὸς πραγμάτων ὀρισμένων ὑψηλοτέρων σκοπῶν⁽²⁾. Ἡ γενικὴ ἄρα θέλησις τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει ἠθικὸν χαρακτῆρα, διὸ καὶ ὡς ὑψιστος σκοπὸς αὐτῆς ἀναφαίνεται ἡ ἰδέα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἰδίας ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἡ ὑψίστη τέλος θέλησις τοῦ σύμπαντος ἀπαντᾷται εἰς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον οὔτε ἡ ἀποκάλυψις οὔτε ἡ λογικὴ μέθοδος δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ⁽³⁾.

Οὕτω παρατηροῦμεν ὅτι τὸ *κοινωνικὸν σύνολον παρουσιάζει βούλησιν, ἣτις κατευθύνεται ἀπὸ ἰδεαλιστικὰς τάσεις, στηριζομένης τὸ μὲν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ συνόλου τῶν ἐπὶ μέρος βουλήσεων, τὸ δὲ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀπαίτησιν τοῦ προσδιορισμοῦ πάσης ἐνεργείας κατ' ἠθικὰ κριτήρια, ὅποτε ἀναφαίνεται ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις. Ὅτι δὲ ὁ κόσμος παρουσιάζει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, κατ' ὃν διὰ τῆς βουλήσεως—ἣτις ὡς ἔχομεν ἀναφέρει ἀποτελεῖ καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας—ἐπιτυγχάνονται ἐκάστοτε ἀποτελέσματα μὴ προοραθέντα, ἅτινα ἐν τοῖτοις καλλιεργοῦν τὴν πρὸς τὴν τελείωσιν ἐξέλιξιν⁽⁴⁾. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ βουλήσεων οὐδόλως ἀρισταμένων τῆς λογικῆς σκέψεως, διὰ τοῦτο τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου προσβλέπει ὁ Wundt ὡς αὐτοεξέλιξιν κινουμένην ἀπὸ βουλευτικὰ καὶ λογικὰ ἐλατήρια.*

Συμπέρασμα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀποψις δὲν παραγνωρίζει μὲν τὴν στρωσὴν καὶ τὴν σχέσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου πρὸς μεταφυσικὰς περιοχάς, ἐνδιαφέρεται ὅμως περισσότερο διὰ τὴν *πλοκὴν, κατ' ἣν διαρθρῶνεται τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως*, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἡ ἐρμηνεύεται ὁ ἱστορικὸς βίος διὰ λογικῶν κριτηρίων (Sigwart) ἢ προσδιορίζεται ὡς διηνεκῆς τάσις πρὸς ὑπέρβασιν ἐρμηνευόμενος διὰ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὰς πτυχὰς τοῦ πολιτισμοῦ (Simmel) ἢ προσβλέπεται ὡς αὐτοεξέλιξις κινουμένη ἀπὸ βουλευτικὰ καὶ λογικὰ ἐλατήρια (Wundt).

(1) Wilhelm Wundt: Σύστημα Φιλοσοφίας. Μεταφρ. Ἄνδρ. Δαλεξίου. 1915, σ. 17 καὶ σ. 391 - 395.

(2) Ὁμοίως, σ. 405 - 407.

(3) Karl Vorländer: Geschichte der Philosophie. II. 1927, σ. 214-215.

(4) Wilhelm Wundt: Σύστημα Φιλοσοφίας. Μεταφρ. Ἄνδρ. Δαλεξίου. 1915, σ. 340.

γ'. Κοινωνική άποψις.

Κατά την ίδιαν εποχήν του 19ου αιώνος ή Φιλοσοφία τής 'Ιστορίας παρουσιάζει και άλλην στροφήν, αναφερομένην εις την εκτίμησιν τής κοινωνικής ζωής και τον αντίκτυπον, τον όποιον εκείνη δημιουργεί εις τον ιστορικόν βίον. 'Ενδιαφέρεται δηλονότι αύτη δια τους όρους, καθ' ούς διαμορφούται ή κοινωνική ζωή και δια την δυναμικότητα, την όποιαν ή ίδια καλλιεργεί κατά την εξέλιξιν τής ιστορικής πραγματικότητας. Τα ιστορικά γεγονότα δέν προσβλέπονται πλέον μόνον ως παγκόσμια γεγονότα ούδέ ερμηνεύονται κατά την διάρθρωσιν και την λειτουργίαν, την όποιαν προκαλούν τά αίτια αυτών, άλλ' εξετάζονται επί πλέον και ως περιεχόμενα τής κοινωνικής ζωής και δη ως εκδηλώσεις τής πολιτιστικής δημιουργίας αυτής. 'Υπό την νέαν ταύτην άποψιν αί δημιουργικαί δυνάμεις εκάστου λαού προσδίδουν **γονιμότητα εις την ιστορικήν ζωήν**, δεδομένου ότι ή μέν κοινωνική ζωή δια τής εμφανίσεως τής πολιτιστικής δημιουργίας αυτής αποκτά τó κατάλληλον περιεχόμενον και δημιουργεί δια τά άτομα αγαθήν συμβίωσιν, ή δέ πολιτιστική δημιουργία δια του πλαισίου τής κοινωνικής ζωής παρουσιάζει τον χαρακτήρα και την απόχρωσιν τής κοινωνικής δραστηριότητας.

Ός αντιπρόσωποι τής άπόψεως ταύτης αναφέρονται οί εξής :

a) 'Ο Auguste Comte (1798-1857), Γάλλος φιλόσοφος, ήστις θεωρείται ως αντιπρόσωπος του **Θετικισμού**.

Είναι γνωστή ή διδασκαλία αυτού, καθ' ήν τó ανθρωπίνον πνεύμα εν τή εξέλιξει του διέρχεται τρία στάδια τó **θεολογικόν**, τó **μεταφυσικόν** και τó **θετικόν**. Κατά τó πρώτον οί άνθρωποι ερμηνεύουν τά φαινόμενα τής φύσεως ως εκδηλώσεις τών δυνάμεων τών θεών ή τών δαιμόνων και γενικώς υπερφυσικών όντοτήτων. Κατά τó δεύτερον στάδιον, τó μεταφυσικόν, ό κόσμος τών φαινομένων αποδίδεται εις στοιχεία ή αφηρημένα αίτια, άτινα την πρώτην αυτών δύναμιν άντλούν εκ τής φύσεως. Κατά δέ τó τρίτον στάδιον, τó θετικόν, ή ερμηνεία τών φαινομένων στηρίζεται επιστημονικώς, καθ' όσον επιτελείται ή έρευνα και αποκτάται ή γνώσις δια τής χρήσεως του πειράματος και τής παρατηρήσεως. Ούτως αναπτύσσεται ή ώριμος σκέψις, ή λογική, δια τής όποιας καλλιεργείται ή αντικειμενικότης και τó γενικόν κύρος τής γνώσεως.

Τήν ίδιαν εξέλιξιν προσβλέπει ό Comte και εις την διαδοχικήν εμφάνισιν τών επιστημών, τάξινομουμένων κατά διάρθρωσιν, ένθα κυριαρχούν στοιχεία κατ' άρχάς μέν άπλούστατα και γενικώτατα κατόπιν δέ τά μάλλον περίπλοκα. Ός τελικήν εξέλιξιν εις αυτάς προσβλέπει την Κοινωνιολογίαν, τής όποιας σκοπός είναι ή όργάνωσις τής ύλης ανθρωπίνης ζωής. Έρευνών δέ τους σταθερούς όρους ταύτης και τους νόμους τής προόδου αυτής, τάς ιδέας, τά ήθη και τάς κοινωνικάς κατευθύνσεις πιστοποιεί ότι ή **ιστορία**

τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας παρουσιάζει τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (1). Οὕτω κατὰ τὴν ἱστορίαν ταύτην ἀναφαίνεται ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος ἐκ τῆς ζφώδους καταστάσεως εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν, καθ' ὃν διαδηλοῦται ἡ κυριαρχία τῆς νοήσεως ἐπὶ τῶν τυφλῶν δρμῶν, τῆς φιλαλληλίας ἐπὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ γενικῶς τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων ἐπὶ τῆς ζωῆς. Ἡ δὲ κυριαρχία αὕτη καθίσταται ταχυτέρα διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ συναισθήματος καὶ δὴ ὑπὸ θρησκείας, ἥτις θὰ πλαισιώσῃ ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους γενεὰς καὶ ἥτις διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας ὅλων θὰ πρέπη νὰ διδάσκη τὴν ἀγάπην, νὰ καλλιεργῇ τὴν τάξιν καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πρόοδον.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἱστορικὸς βίος ἐξελλίσσεται κατὰ τὸν Comte πρὸς τὸν εὐτυχῆ προορισμόν του, διὰ τὴν παρουσιάξῃ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἀφ' ἑνὸς μὲν θεμελιουμένην ἐπὶ ἐπιστημονικῶν κριτηρίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιτελουμένην εἰς κοινωνίαν ἐξηυγενισμένην καὶ διὰ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐξωπλισμένην.

b) Ὁ Herbert Spencer (1820-1903), ἄγγλος φιλόσοφος, ὅστις θεωρεῖται ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς *Ἐξελικταρχίας* (Evolutionismus). Οὗτος ἐπιζητῶν νὰ εὕρῃ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὸν νόμον ἐκεῖνον, ὅστις διέπει τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ νόμος οὗτος εὕρεσκειται εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἐξελίξεως. Τονίζει δὲ ὅτι πρωταρχικὴ οὐσία ταύτης εἶναι δύναμις, τὴν ὁποίαν ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ὅμως συνειδητοποιοῦμεν εἰς τὸ γίνεσθαι. Ἐνεκεν τῆς δυνάμεως ταύτης σημειοῦται ἐν τῇ ἐξελίξει τὸ μὲν συγκέντρωσις καὶ ὀλοκλήρωσις ἢτοι συμπύκνωσις διεσκορπισμένων καὶ ἐν χαλαρᾷ ἐνότητι εὕρισκομένων στοιχείων εἰς συνεκτικωτέραν κατἄστασιν, τὸ δὲ διαφοροποίησις τῶν ἐπὶ μέρους ἢτοι ἀποχωρισμὸς τῶν συγκεντρωθέντων εἰς ἐνότητα καὶ ἐκδήλωσις τῆς ἰδιομορφίας αὐτῆς. Παράλληλως εἰς πᾶν ἐξελικτικὸν φαινόμενον πραγματοποιεῖται ὁ καθορισμὸς ἢτοι μετάβασις πρὸς τὸ ὀρμιώτερον, ἥτις σημαίνει βαθμιαίαν ἀποσαφήνισιν τῆς ἐξελικτικῆς πορείας.

Τοιαύτην ἐξέλιξιν εὕρισκομεν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ὀλοκληρώσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ὀλοκληρώσεως τῶν κοινωνικῶν μορφῶν, οἰκογενείας, πολιτείας κλπ. Λαμβάνει δὲ ἡ ἐξέλιξις αὕτη *βιολογικὸν* χαρακτῆρα, διότι ἐπιτελεῖται σκόπιμος προσαρμογὴ πρὸς τοὺς ὄρους τοῦ περιβάλλοντος χάριν τῆς αὐτοσυντηρήσεως τῆς ἐξελισσομένης μορφῆς. Ἡ προσαρμογὴ δηλονότι πρὸς τὸ ἐκάστοτε περιβάλλον δημιουργεῖ εὐνοϊκὰς συνθήκας διὰ τὴν οἰκείαν ἐξέλιξιν. Διὰ τοῦτο καὶ πᾶσα πρόοδος ὑποδηλώνει καλυτέραν προσαρμογὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ἡ *καλυτέρα ἀνάπτυξις τῆς κοινωνίας ἐπιτελεῖται κατόπιν ἐξελίξεως* στηριζομένης ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς

(1) Karl Vorländer; Geschichte der Philosophie. 1927. III, σ. 114-119.

τὸν ἐσωτερικὸν παράγοντα—τὴν τάσιν δηλονότι πρὸς αὐτοεξέλιξιν—, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν κατάλληλον μετὰ τοῦ περιβάλλοντος ἐπικοινωνίαν.

Συμπέρασμα. Ἡ κοινωνικὴ ἀποψις τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἀσχολουμένη μὲ τὴν κοινωνικὴν διάρθρωσιν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ἐκάστοτε στάδιον τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐπιζητεῖ νὰ καταξιώσει τὰ πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ στοιχεῖα ὡς ἐκδήλωσιν τῆς γονιμότητος αὐτοῦ.

δ'. Γενικὰ Συμπεράσματα.

Συνοψίζοντες τὰς ἐκτεθείσας ἀπόψεις εὐρίσκομεν τὰ ἑξῆς :

a) Ἡ μεταφυσικὴ ἀποψις διατυπώνει τὴν ἀντίληψιν ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν ἡ ἀνθρωπότης χωρεῖ ἐξελικτικῶς καὶ προοδευτικῶς πρὸς στάδια περισσότερον πνευματικὰ καὶ πρὸς προσανατολισμοὺς ὁρισμένων καταστάσεων, αἵτινες ναὶ μὲν εὐρίσκονται εἰς σφαίρας μεταφυσικὰς, ἥμως ἰσχύουν διὰ τὴν ἐπίγειον ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τόσον διότι ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς μυχίους πόθους τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ διότι τὰ ἀντίστοιχα συστήματα κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν παρέχουν διδύγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διὰ τὸν λόγον ἄλλως τε αὐτὸν εἶναι ἴδιον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς νὰ ζητῆ νὰ κρατῇ τὸν ἐπίγειον βίον εἰς σχέσιν πρὸς τὸ Ἐπέκεινα.

b) Ἡ φιλοσοφικὴ ἀποψις ἐπιμένουσα περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι καὶ δὴ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν αἰτίων καὶ τῆς φύσεως ἐκείνου ὁδηγεῖ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας πρὸς περιεχόμενα καθαρῶς ἐπιστημονικά. Ἐπηρεάζονται ἐν τούτοις ταῦτα καὶ ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀπόψεως καὶ χωρὶς νὰ μεταπηδῇ αὕτη εἰς μεταφυσικὰς σφαίρας διὰ μόνης τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἐξευρίσκει ὡς τέρμα τῆς ἱστορικῆς πορείας κατάστασιν ἐμφαίνουσαν καθολικὴν κυριαρχίαν τοῦ πνεύματος.

c) Ἡ δὲ κοινωνικὴ ἀποψις καταξιώνει περισσότερον τὴν πολιτιστικὴν δύναμιν τῆς κοινωνίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀφ' ἑνὸς μὲν προκαλεῖται πολιτιστικὴ δημιουργία ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰδεωδέστερος ρυθμὸς συμβιώσεως.

Γεννᾶται ὁμως τὸ ζήτημα: Πῶς προῆλθεν ἡ τοιαύτη διαφοροποιήσις τῶν ἀπόψεων ;

Ἄφ' οὗτου ὁ ἀνθρώπος κατέδειξε διαφέρον διὰ τὴν πορείαν τῆς ζωῆς του, ἢ προσπάθειά του πρὸς γνῶσιν αὐτῆς προσέκρουσεν εἰς πλεῖστα ἐμπόδια. Τὸ κυριώτερον ἐκ τούτων ἦτο ἡ ἀγνοία ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Διότι ἂν καὶ ἀποκτᾷ ἐν τινι βαθμῷ τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, μένει ἐν τούτοις ἀπροσανατόλιστος ὡς πρὸς τὴν μορφήν τοῦ μέλλοντος, δεδομένου ὅτι μένουν ἀνερμήνευτα πάντα τὰ φαινόμενα, ὅσα δὲν εἶναι προσιτὰ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν νόησιν ἡμῶν. Οὐδεὶς γνωρίζει πόθεν ἄρχεται ἡ ζωὴ ἡμῶν καὶ πρὸς ποῖον τέρμα χωρεῖ. Ἄτομα καὶ λαοὶ πα-

ρέρχονται, τὰ σχέδια αὐτῶν ἀποδεικνύονται ἀνεδαφικά καὶ πολλάκις τὸ μέλλον διαψεύδει τὰς προσδοκίας τοῦ παρόντος.

Παρ' ὅλας ἐν τούτοις τὰς ἀτελείας τῆς γνώσεως ἐπὶ τῶν περιεχομένων τούτων ὑπάρχει μία διαπίστωσις. Ὑπάρχει ἡ πνευματικὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ὁποίας διήκει ἡ ἰσχυρὸς πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὑπὸ τὸ πρῶσμα τοῦτο ζητεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ ἀσκήσῃ δραστηριότητα συγκεντρωτικῆς ἐπὶ τοῦ συνόλου κατευθύνσεως (1). Οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης ἀποδέχεται σύστημα ἐξελίξεως, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει πνευματικὴν ἀπόχρωσιν καὶ τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἔφεσιν τῆς ψυχῆς του νὰ θεμελιώσῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ ἠθικὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν τόσον διὰ τὴν ἀτομικὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν του. Ἰδίως τὸ σύστημα τοῦτο διαβλέπει καὶ πρόοδον, ἣτις δικαιολογεῖται ἐκ τῆς κοπύμου ἐπενεργείας καὶ κινήσεως τῆς ζωῆς του πρὸς πολιτιστικὰ ἀγαθὰ, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἡ μορφή τῆς ἐπιτελουμένης ζωῆς του προκαλεῖ εἰς αὐτὸν αἰσιοδοξίαν.

Ἡ διάρθρωσις ὅμως τοῦ συστήματος τούτου ἐξελίξεως ἀκολουθεῖ τὰς ἑξῆς βαθμίδας :

α) Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ διαπίστωσις, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ πρόοδος, πολλὰ δὲ συμπτώματα τῆς ζωῆς ὁδηγοῦν αὐτὸν εἰς σχέσιν πρὸς τὸ Ἐπέκεινα, καταβάλλεται προσπάθεια ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως δικαιωθῇ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πηγᾶς, αἵτινες ὑπάρχουν Ἐπέκεινα τῆς ζωῆς. Οὕτως ἀναπτύσσεται ἡ μεταφυσικὴ ἄποψις, καθ' ἣν ζητεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ τροφοδοτηθῇ ἀπὸ ὑπερβατικῶν χώρων, καὶ προσαρμόζει τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς αὐτοῦ πρὸς προσανατολισμοὺς τοῦ Ἐπέκεινα διὰ νὰ θεμελιώσῃ καὶ στηρίξῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰς ἀρχὰς ἀπολύτου κύρους.

β) Ἐπακολουθεῖ ὅμως ὠριμωτέρα σκέψις, καθ' ἣν ἡ μεταφυσικὴ συσχέτισις τοῦ συστήματος τῆς ζωῆς δὲν εἶναι πλέον εἰς αὐτὸν ἀπολύτως ἱκανοποιητικὴ, τόσον διότι ἐκείνη δὲν εἶναι προσιτὴ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅσον καὶ διότι ἀποκτῶν τὸ πνεῦμα τοῦτο — λόγῳ τῆς ὠριμότητός του — τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξεύρῃ προσανατολισμοὺς ἐνδοκοσμίους, ἐγκύρους διὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ζωῆς του. Ἐπὶ πλέον ἔχει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὴν ἱκανότητα νὰ συλλάβῃ τὰ αἴτια καὶ τοὺς νόμους τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ γενικῶς τὴν πραγματικότητα αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἀναφαίνεται ἡ φιλοσοφικὴ ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ προσδευτικὴ ἐξέλιξις δι' ἀρχῶν ἐκ τῶν ἐνδον ἀναφαινομένων καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ἐπηραζουσῶν.

γ) Κατὰ τὴν πορείαν ὅμως τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον διατυπώνει ἡ φιλοσοφικὴ ἄποψις, καὶ γενικῶς κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ἐσωτερικῶν δυνά-

(1) Paul H i n n e b e r g: Die Kultur der Gegenwart 1926. Philosophie der Geschichte von Rudolf L e u c k e n , σ. 206 - 238.

μεων τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων τῆς ζωῆς, ἀναφαίνονται *ἀντιδράσεις*, αἵτινες *παρακωλύουν τὴν προοδευτικὴν κίνησιν*. Εἶναι αἱ ἐγωκεντρικαὶ καὶ ὕλιστικαὶ τάσεις, αἵτινες ἀπαμβλύνουν τὴν ἰσχύϊν τῶν προοδευτικῶν καὶ ἰδανικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα ζητεῖ νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἱστορικὴν πορείαν ὄχι μόνον διὰ δυνάμεων πνευματικῶν καὶ δὴ ἐπιστημονικῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων κοινωνικῶν, αἵτινες θὰ σφουρηλατώσῃ τὴν ἀγαθὴν συμβίωσιν τῆς κοινωνίας. Οὕτως ἀναφαίνεται ἡ *κοινωνικὴ ἀποψις*. Αὕτη ἐνδιαφέρεται ὄχι μόνον διὰ τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀγαθὴν συμβίωσιν. Ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο ὡς *προσωπικότης* χαρακτηρίζεται τὸ ἄτομον, ὅπερ ὄχι μόνον πολιτιστικῶς δημιουργεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ ὁποῖον ἐναρμονιζόμενον πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὁλότητος σφουρηλατεῖ τὴν ἰδανικὴν συνοχὴν αὐτῆς.

Γεννᾶται ἤδη τὸ ζήτημα: *Ποία ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων εἶναι σπουδαιότερα καὶ ποίαν πρέπει νὰ ἐνστερνισθῶμεν εἰς τὸ παρ' ἡμῶν διαπραγματευόμενον περιεχόμενον τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας;*

Ἡ μορφή τῆς ζωῆς οὐδεμίαν ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων δύναται νὰ ἀγνοήσῃ. Διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

a) Διότι καίτοι τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν λογικὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν ἐν τούτοις χῶρον, ὅστις ἔχει σχέσιν μὲ τὸ εὐρύτερον περιεχόμενον τῆς ζωῆς. Τὸν χῶρον αὐτὸν ἄλλωστε δὲν καλλιεργεῖ ἡ αὐθαίρετος καὶ ἀνεδαφικὴ φαντασία, ἀλλ' ἡ ὀριμωτέρα σκέψις, ἥτις ἀντιλαμβάνεται τοὺς δεσμοὺς τῆς ζωῆς μετὰ τῶν μεταφυσικῶν πλαισίων. Ἐξ ἄλλου ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα νὰ διεισδύῃ καὶ ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τούτων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια διὰ τῶν μεταφυσικῶν τούτων στοιχείων νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ παντός. Διὰ τοῦτο ἡ μεταφυσικὴ ἀποψις δὲν παραγνωρίζεται.

b) Διότι ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ἀγαλλίασιν διὰ τὴν ὀριμον σκέψιν τὸ μὲν ἢ συζήτησις τῶν αἰτίων καὶ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν νόμων καὶ γενικῶς τῆς οὐσίας τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ὡς αὕτη ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου διαμορφοῦται, τὸ δὲ ἢ καταξίωσις διὰ τῶν σταθμῶν, οἵτινες ἐν τῇ αὐτοεξελίξει πραγματοποιοῦνται, τῆς ἐπιτευχθείσης προόδου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἡ φιλοσοφικὴ ἀποψις εἶναι ἐπίσης σεβαστή.

c) Διότι τέλος ἡ γονιμότης τοῦ ἱστορικοῦ βίου δὲν καταδεικνύεται μόνον διὰ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς θεμελιώσεως καθαρωτέρας κοινωνικῆς διαβιώσεως. Μόνον δὲ διὰ τῆς κατευθύνσεως ταύτης ὁδηγεῖται ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις πρὸς τελείωσιν. Διὰ τοῦτο αἱ ἀντιλήψεις τῆς κοινωνικῆς ἀπόψεως εἶναι πάλιν ἐξυπηρητικά.

Καὶ αἱ τρεῖς κατὰ συνέπειαν ἀπόψεις καθοδηγοῦν ἡμᾶς καὶ ἀποσαφηνίζουσι τὸ μέλημα ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ περιεχομένου τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας.

Β'. ΘΕΩΡΙΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΝ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Εἰς τὰς ἐκτεθείσας ὡς ἄνω ἀπόψεις καταδείχθη, ὅτι ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας πρέπει νὰ περιλαμβάνη θέματα, ἅτινα α) ἔχουν ἐπικοινωνίαν μὲ μεταφυσικὰ στοιχεῖα νοούμενα πολλάκις καὶ εἰς χώρους τοῦ Ἐπέκεινα, β) ἐρμηνεύονται φιλοσοφικώτερον διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ χαρακτήρ αὐτῶν καὶ γ) καλλιεργοῦνται διὰ κοινωνικῶν δυνάμεων. Ἦδη ἐπιβάλλεται νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν τρόπον τῆς διαρθρώσεως καὶ γενικώτερον τὰ γνωρίσματα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι.

Ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ πραγματικότητα, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς δημιουργικῆς τάσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Διότι ἡ συμβολὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς οὐσιωδεστάτου παράγοντος τῆς Ἱστορίας προσδίδει καὶ εἰς τὴν ζωὴν τὸν χαρακτήρα τῆς ἱστορικότητος. Αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν τὰ πρὸ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς γεγονότα εἶναι ἄγνωστα. Ἡ ἔλλειψις τῆς δημιουργικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου ἀφήνει τὰ γεγονότα ἐκεῖνα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἀγνώστου.

Δὲν συμπίπτουν ὅμως ἐνταῦθα αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν φιλοσόφων. Ἡ ποικιλία ἰδίᾳ τῶν κοσμοθεωριῶν αὐτῶν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐκτίμησιν οὐχὶ τῶν αὐτῶν αἰτίων ἢ στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἐκ τούτου προέρχονται ποικίλαι θεωρίαι ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρωμεν περαιτέρω διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ.

Πρότερον ὅμως πρέπει τὰ ἑξῆς νὰ ἐξετάσωμεν: Τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι, ὅπερ θὰ ἐρμηνεύσωμεν, πρέπει νὰ γνωρίσωμεν ὡς *μορφήν* ἢ ὡς *περιεχόμενον*;

Ἡ πρώτη, ἡ *μορφολογικὴ ἀντίληψις*, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ *νοεῖν*, ὅπερ διὰ τοῦ λόγου δημιουργεῖται ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἦτοι ἡ ἀντίληψις αὕτη καταξιώνει περισσότερον τὴν δημιουργικὴν ἐκείνην δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκφραστικὰ σύμβολα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Ἡ δευτέρα, ἡ *πραγματικὴ ἀντίληψις*, ἐξετάζει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι, ἦτοι τὸ ὑλικόν, ὅπερ κατεργάζεται ἡ λειτουργία τοῦ νοεῖν, καὶ τὸ ὅποιον προκαλεῖται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως διαφόρων παραγόντων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς συμβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης προσπάθειας.

Ἐναντι τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας λαμβάνει θέσιν, οἷαν λαμβάνει πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἔρευναν περιεχομένου της. Προσβλέπει δηλαδὴ τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι οὐχὶ ὑπὸ τὴν πραγματικότητα, ἥτις παρουσιάζεται κατὰ τὸ ὑλικόν αὐτῆς περιεχόμενον, δεδομένου ὅτι αὕτη εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τὰς γνωστικὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἀλλ' ὑπὸ τὰ νοητὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, ἅτινα προσδιορίζουν τὴν πραγματικό-

τητα ταύτην⁽¹⁾. Διότι, ὅπως καὶ πᾶσα ἐπιστήμη, ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας δὲν ἐνδιαφέρεται δι' ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ μὲν τὴν πραγματικότητα, γνωστικῶς ὅμως δὲν εἶναι προσιτόν, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνο, ὅπερ δύναται νὰ ἀποβῆ περιεχόμενον συνειδήσεως. Καθ' ὅσον ἡ μὲν ὕλική πραγματικότης ἀποτελεῖ τὸ γίνεσθαι, τὴν ὄντοτητα καθ' ἑαυτήν, αὕτη ὅμως «δὲν ὁμιλεῖ», ἡ δὲ μορφή ταύτης εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἐρμηνεύουσα τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ὡς ἐκ τούτου τὸ μέσον διὰ νὰ κατανοηθῆ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν τὸ ἱστορικὸν εἶναι καὶ διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἐπὶ τούτου ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία.

Ὅθεν ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἐξετάζει τὴν μορφολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἥτοι τὰ νοητὰ ἐκεῖνα γνωρίσματα, ἅτινα ἀποδίδουν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Καὶ ἤδη γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Ποῖα εἶναι τὰ γνωρίσματα καὶ κατὰ ποῖον τρόπον αὐτὰ ἀποδίδουν τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι; Πόθεν προέρχεται ἡ δυναμικότης αὐτῶν; Ποίας δηλαδὴ φύσεως γεγονότα ἔχουν μεγαλυτέραν ἱστορικὴν σημασίαν;

Κατωτέρω προβαίνομεν εἰς τὰς ἐπὶ τούτου διαμορφωθείσας σπουδαιότερας θεωρίας.

α'. Ἡ Φυσιοκρατικὴ θεωρία.

Ἡ θεωρία αὕτη ἀποδέχεται ὅτι ἡ δυναμικότης τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος προκαλεῖται ἐκ τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ τὸ φυσικὸν περιβάλλον⁽²⁾. Ἐξ αἰτίας δηλαδὴ τῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν δημιουργοῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὀρισμέναί ἀνάγκαι, πρὸς πλήρωσιν τῶν ὑποίων κινεῖται οὗτος καὶ μοχθεῖ, ἐξ οὗ λόγου προκαλοῦνται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Διότι αἱ ἀνάγκαι κεντρίζουν τὴν ψυχὴν διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν σχετικῶν ἱκανοποιήσεων καὶ διὰ τὴν ἐξεύρεσιν καὶ πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν, οἵτινες θὰ ἀνταποκριθῶσι πρὸς τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν.

Ἡ θεωρία αὕτη προσιδιάζει περισσότερον πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, ὅστις δὲν ἐκδηλώνει ἰδέας καὶ ἀνωτέρας ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἀπαιτήσεις, τὰς ὁποίας δημιουργοῦν τὰ δομέμματα ἢ καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος. Οὕτως εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀποτέλεσμα ὠφελιμιστικῶν ὑπολογισμῶν, ἡ θρησκεία ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ὕλικῆς ζωῆς καὶ αἱ πνευματικαὶ γενικῶς δημιουργίαι εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς⁽³⁾.

⁽¹⁾ Erich Rothacker: *Geschichtsphilosophie*, 1934, σ. 5-7.

⁽²⁾ Θεοφ. Βορέα: *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν*, 1935, σ. 832 καὶ

Μαρίας Ι. Κισσάβου: *Ἡ Φιλοσοφία ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους*, 1951, σ. 43.

⁽³⁾ Ν. Λούβαρι: *Μεταξὺ δύο κόσμων*, 1949, σ. 41.

Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἀσπάζονται ἰδίᾳ οἱ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὰς οἰκονομικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς. Οὗτοι διεμόρφωσαν τὴν *ὕλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς Ἱστορίας*, καθ' ἣν ἐν τῇ ἐκτιμῇσει τῶν παραγόντων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἀποκτοῦν πρωταρχικὴν σημασίαν. Διό, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, οἱ ἄνθρωποι οὐδὲν ἄλλο ζητοῦν εἰμὴ νὰ αὐξήσωσι τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς, νὰ ἀποκτήσωσιν ἀφθονώτερα καὶ καλύτερα τρόφιμα καὶ νὰ ἐπιτύχωσιν ὑψηλοτέρας θέσεις καὶ μεγαλύτερα κέρδη. Καὶ ἰσχύει τοῦτο οὐχὶ μόνον δι' ἄτομα ἀλλὰ καὶ διὰ λαούς. Διότι ὑπάρχουν οἱ φιλοδοξοῦντες νὰ δημιουργήσωσι καὶ διὰ τοὺς λαοὺς τὴν εὐμάρειαν αὐτήν. Ἀμεσον τότε ἐπακολούθημα εἶναι ὅτι ἐκ τῆς προσπαθείας ταύτης προκαλοῦνται οἱ πόλεμοι τῶν πτωχῶν λαῶν, τὰ μεταναστευτικὰ ρεύματα τούτων κ. τ. τ., ἅτινα καὶ μόνον, κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν, ἀποτελοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

Ἡ θεωρία αὕτη, ἣτις εἶναι γνωστὴ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἱστορικὸς ὕλισμός*, ἐδημιουργήθη κυρίως ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου καὶ κοινωνιολόγου *Karl Marx* (1818 - 1883), ὅστις ὁμοῦ μὲ τὸν *Friedrich Engels* (1820 - 1895) ὑπῆρξεν συγγραφεὺς τοῦ *κομμουνιστικοῦ μανιφέστου* (1848). Κατ' αὐτὸν αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις καὶ μάλιστα αἱ σχέσεις παραγωγῆς ἀποτελοῦν παράγοντα, ὅστις διαμορφώνει τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Διότι αὗται ὄχι μόνον προσδιορίζουν τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀγορᾶς, τὴν ἐμπορικὴν πολιτικὴν καὶ τὴν διάρθρωσιν τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀκόμη ἐπηρεάζουν καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα αὐτῆς. Οὕτω τὸ ὕλικόν τῆς παραγωγῆς ἀναδεικνύει τὰς κοινωνικὰς τάξεις, τὴν σχέσιν τούτων πρὸς ἄλλας, τὰς ἀξίας καὶ τὰς ἰδεολογίας. Τέχνη κατ' ἀκολουθίαν, ἠθικὴ, ἐπιστήμη καὶ κοσμοθεωρία προσαρμόζονται πρὸς τὰς ἰδεολογίας αὐτάς, διότι ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, αἱ κρίσεις καὶ αἱ ἀξίαι ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὰς ἰδίας συνθήκας τῆς ζωῆς, αἵτινες ἐξ οἰκονομικῶν λόγων καὶ ἀναγκῶν δημιουργοῦνται. Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν καὶ ἄλλα διαφέροντα εἰς τὴν ζωὴν, τὰ οἰκονομικὰ ὅμως διαφέροντα εἶναι τὰ σπουδαιότερα καὶ διὰ τοῦτο διαρθρώνουν τὴν μορφήν τῆς ζωῆς. Δὲν εἶναι συνεπῶς ὁ πνευματικὸς κόσμος, ὅστις προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ κοινωνικὴ ὑπόστασις ἔχουσα οἰκονομικὰ ἐλατήρια προσδιορίζει τὸν πνευματικὸν κόσμον.

Ἄν δὲ θέλη τις, λέγει ὁ *Marx*, νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, θὰ πρέπη νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν ἐκάστοτε αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις καὶ ἰδίως ἡ συνειδητοποίησις αὐτῶν, ἣτις ὡς εἶναι φυσικὸν βαθμηδὸν ἐπιτελεῖται. Οὕτως εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ὑπῆρχον μὲν αἱ οἰκονομικαὶ ἐκδηλώσεις, οἱ ἄνθρωποι ὅμως δὲν εἶχον συνείδησιν τῆς σημασίας των. Ἐκ τούτου καὶ ὅσαι ἀνεπτύχθησαν οἰκονομικαί, πολιτικά, θρησκευτικαὶ κλπ. σχετικαὶ ἰδεολογίαι δὲν ἐκαρποφόρησαν. Αἱ δὲ ἐπὶ τῶν ἰδεολογιῶν τούτων στηριχθεῖσαι καὶ ἀναπτυχθεῖσαι ἠθικὴ, τέχνη, δίκαιον κλπ. δὲν παρουσίασαν εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτὴν ζωὴν καμ-

μίαν σοβαράν σημασίαν ἢ ἴδιαν ἐξέλιξιν, ἀλλ' ἦσαν διάφοροι μορφαὶ κοινῆς συνειδήσεως ἀντικατοπτρίζουσαι περιορισμένην συνείδησιν τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῶν συγχρόνων των. Ἡ ἀνύψωσις ὅμως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δίδει νέαν ζωὴν καὶ νέαν μορφήν εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ κρατικοποίησις τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ ἐν ἑκ τῶν στοιχείων τῆς νέας κοινωνικῆς μορφῆς. Ἡ δὲ συνειδητοποίησις τῶν δυνάμεων τούτων γίνεται αἰτία νὰ δημιουργῆται καὶ ἡ ἀντίστοιχος πνευματικὴ ὑψή. Εἰς ἑκάστην χώραν ἐν τούτοις ἔχομεν, λέγει οὗτος, ἴδιαν παραλλαγὴν ἐξελίξεως κατὰ τὰς κυριαρχούσας μέχρι τοῦδε τάσεις καὶ τὰ ἰσχύσαντα πνευματικὰ ρεύματα ⁽¹⁾, ἧτις μάλιστα βαθμηδὸν διαλεκτικῶς διαμορφοῦται. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν διδαχὴν τοῦ Hegel θεωρεῖ ὡς βάσιν ἐξελίξεως οὐχὶ τὰς ἰδέας ἦτοι τὸν Ἀπόλυτον Λόγον ἐκείνου, ἀλλὰ τὰς οικονομικὰς σχέσεις. Τοιοῦτοτρόπως ἀντιστρέφει οὗτος τὴν μορφήν τῆς **διαλεκτικῆς ἐξελίξεως τοῦ Hegel.**

Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν εὐρύτερον τὴν θεωρίαν τοῦ Marx. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ συνειδητοποιήσωμεν πόσον καταστρεπτικὴ ἀποβαίνει διὰ τὸ σύνολον ἡ ἄρσις τῆς εὐθύνης τοῦ ἀτόμου εἰς πᾶσαν ἐργασίαν του, ὅταν αὕτη διὰ τῆς κρατικοποιήσεως προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς Πολιτείας. Αἱ σχετικαὶ ὅμως πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ἀπόψεις αὐτοῦ παρουσιάζουν τὰ ἑξῆς **μειονεκτήματα** ⁽²⁾:

a) **Ὅτι γενικεύουν τὰ τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἰσχύσαντα.** Ἐνδέχεται βεβαίως συγκεκριμένα περιστατικὰ νὰ ἀπέβησαν αἰτία ὥστε εἰς τινα ἐποχὴν νὰ λάβωσιν ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν αἱ οικονομικαὶ σχέσεις. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, διακρινόμενον διὰ τὴν μοναδικότητά του, παρουσιάζει ἐναλλαγὴν, δὲν δικαιολογεῖται πάντοτε ἡ πλεονεκτικὴ θέσις διὰ τὰ οικονομικὰ ἐλατήρια ⁽³⁾.

b) **Ὅτι παραγνωρίζουν τὴν ἐσωτερικὴν ἐφεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ καλύτερον.** Ὑπεράνω τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν ὑπάρχουν τὰ μορφωτικὰ καὶ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἀποτελοῦν γοητεῖαν διὰ τὴν ζωὴν. Ἀντίκειται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν ἡ καταξίωσις μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Θὰ ἦτο δὲ πλήγμα διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἂν τὰ πάντα προσδιώριζον τὰ ὑλικά συμφέροντα. Πολὺ περισσότερον θὰ ἦτο ἀκατανόητον οἱ μάρτυρες τῶν ἰδεῶν νὰ θυσιάζωνται δι' οικονομικὰ ὑφέλη. Οὐδὲ ζῆ ὁ ἀνθρώπος μόνον διὰ τὸν ἄρτον, ἀλλ' ἔτι πλέον διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνύψωσιν τῆς ζωῆς ⁽⁴⁾. Δὲν ἐξασκοῦν συνεπῶς αἱ οικονομικαὶ σχέσεις

⁽¹⁾ Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte. 1928, σ. 72.

⁽²⁾ Nik. Hartmann: Das Problem des geistigen Seins. § 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11.

⁽³⁾ Θεοφ. Βορέα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. 1935, σ. 335.

⁽⁴⁾ Heinz Risse: Das letzte Kapitel der Welt. 1949, σ. 85.

καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἀφομοιωτικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς διὰ νὰ κινῆται αὕτη πρὸς τὰ κατώτερα. Ἄν δὲ τοιαύτη κατάσταση ἤθελεν ἐκδηλωθῆ, δὲν εὐνοεῖ τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου ἀλλ' ὀδηγεῖ εἰς ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν πτώσιν. Διότι δὲν σημαίνει ἡ *διαλεκτικὴ* κίνησις στροφήν πρὸς τὰ ἐφήμερα, ἐνθα κυριαρχεῖ τὸ ἀνελεύθερον, ἀλλὰ προώθησιν πρὸς τὸ ἰδεώδες, ἐνθα ἀγάλλεται τὸ πνεῦμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν του (1).

γ) *Ὅτι παρερμηνεύουν τὸ νόημα τῆς ζωῆς.* Ἐνῶ δηλαδὴ διαπιστοῦνται εἰς τὴν ζωὴν αἱ τρεῖς σφαῖραι τοῦ ὑλικοῦ, βιολογικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, ἔχει δ' ἕκαστος ἐκ τούτων ἰδίους νόμους καὶ ἴδια γνωρίσματα, χωρὶς νὰ δύναται νὰ νοηθῆ ὁ εἷς ἐκ τούτων διὰ νόμων καὶ κατηγοριῶν τοῦ ἄλλου κόσμου, αἱ ἀπόψεις τοῦ Μαρξ, προσδιορίζουσαι πάσας τὰς σφαῖρας διὰ τῶν νόμων τῆς μιᾶς ἐκ τούτων, δημιουργοῦν ἐσφαλμένην ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς. Διότι δὲν εἶναι δυνατὴ οὐδὲ νοητὴ ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐκ τῶν αἰτημάτων μιᾶς μόνης σφαῖρας καὶ δὴ τῆς ὑλικῆς, ἥτις πλαισιώνει τὸν κατώτερον μόνον κύκλον τῶν διαφερόντων τοῦ ἀνθρώπου.

δ) *Ὅτι παραγνωρίζουν τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν, τὴν ὁποίαν δημιουργοῦν ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν λαῶν τὰ βιώματα αὐτῶν.* Ἐνῶ δηλαδὴ κατὰ τὸν Karl Lamprecht (2) κ.ἄ. τὰ ἰδιαιτέρα βιώματα τῶν λαῶν, κατὰ τὴν ποικιλίαν αὐτῶν, δημιουργοῦν τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ζωῆς ἐκείνων, τὰ δὲ οἰκονομικὰ διαφέροντα τούτων, ἂν καὶ παρουσιάζουν ὁμοιομορφίαν, οὐδόλως ἀπαμβλύνουν τὴν ἐν λόγῳ ἰδιοτυπίαν, αἱ ἀπόψεις τοῦ Μαρξ καταξιώνουν μόνον τὰ διαφέροντα ταῦτα. Ἐκ τούτου καὶ αἱ τάσεις τῶν ὑπαδῶν του πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ Διεθνισμοῦ καὶ πρὸς μηχανικὴν διάρθρωσιν τῶν πραγμάτων τῆς ζωῆς. Οὕτως ὅμως δὲν δύναται νὰ αἰτιολογήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Οἱ χαρακτήρες αὐτῶν εἶναι ἐκδηλοὶ καὶ τοῦτο φανερώνει ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ συνθήκαι δὲν ἐξασκοῦν πρωταρχικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι.

ε) *Ὅτι διαστρέφουν τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας.* Προσπαθῶν δηλαδὴ ὁ Μαρξ νὰ ἀναπτύξῃ τὸ οἰκεῖον φρόνημα καὶ τὴν βούλησιν τῶν ὑπαδῶν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐδραίωσιν τῶν ἀρχῶν του, ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν πεποίθησιν ὅτι οὕτως ἀκολουθοῦν οὗτοι τὴν μοῖραν τῆς Ἱστορίας καὶ ὅτι εἰς τὸ τέλος ταύτης θὰ κυριαρχήσῃ ἰσότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἐξάλειψις τῆς βίας καὶ ἐλευθέραι ἀνάπτυξις τῶν ἱκανοτήτων πάντων τῶν ἀνθρώπων.

(1) Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς. Τόμ. Α'. 1947, σ. 138-143 καὶ Κ. Σπετσιέρη: Τὰ εἶδη τῆς γνώσεως, 1949, σ. 85.

(2) Karl Lamprecht: Einführung in das historische Denken, 1913, σελ. 46.

Ἄλλ' ἢ Ἱστορία συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ἐπακόλουθα τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἐμπιστεύεται τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς εἰς τὴν μοῖραν οὐδὲ εἰς μίαν προοπτικὴν τοῦ μέλλοντος, ἀβεβαίαν καὶ κατὰ τὴν πείραν τοῦ ἀνθρώπου ἀνεφάρμοστον, διὰ νὰ δημιουργῇ ἀπὸ τοῦδε ἀναγκαστικὸν δίκαιον καὶ ἀναγκαστικὴν ἠθικὴν. Ἐξ ἄλλου κυριαρχεῖ κατὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην δέσμευσις τῆς ἐλευθερίας⁽¹⁾, ἣτις δὲν προάγει, ἀλλ' ἀναστέλλει τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς.

Κατὰ ταῦτα αἱ οικονομικαὶ σχέσεις μὴ δυνάμεναι νὰ ἀποτελέσωσι παράγοντα ἱστορικῆς ἐξελίξεως γενικοῦ κύρους δὲν δύνανται νὰ καταστήσωσι τὴν φυσιοκρατικὴν θεωρίαν ἰκανὴν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ θεωρία αὕτη ἔχει περιορισμένην σημασίαν. Διότι πέραν τῶν ὕλικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιρροῶν τοῦ περιβάλλοντος ὁ ἀνθρώπος ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἰδεωδῶν.

β'. Ἡ μεταφυσικὴ θεωρία

Ἡ θεωρία αὕτη ἀποδίδει τὴν δημιουργικὴν δυνάμιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς ὑπερβατικὸς παράγοντας, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦν μὲν ὑπόθεσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν οὐδὲ περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας, ἔχουν ἐν τούτοις τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς.

Ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς θεωρίας ταύτης θεωροῦνται οἱ ἑξῆς:

α) Ὁ Wilhelm Wundt (1832-1920), περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω ὡς ἀντιπροσώπου τῆς φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Παραδεχόμενος οὗτος τὴν ὑπαρξιν ἀνωτέρου κόσμου, τονίζει ὅτι ὀδηγούμεθα πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν πορισμάτων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, ἀφοῦ ὑπερβῶμεν τὴν πείραν⁽²⁾. Τὴν τάξιν τοῦ κόσμου τούτου δύναται τότε νὰ συλλάβῃ καὶ ἀπεικονίσῃ ἡ ἀνθρωπίνη νόησις, ἂν καὶ τὸν ἴδιον Θεόν, τὸν καθορίσαντα τὸν ρυθμὸν τοῦ ἀνωτέρου τούτου κόσμου, δὲν δύναται αὕτη νὰ ἀποκαλύψῃ. Μὲ τὴν ἐπικοινωνίαν ὅμως τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀνωτέραν ταύτην βούλησιν τοῦ Θεοῦ ἐπιτελοῦνται τὰ ἑξῆς:⁽³⁾

Πρῶτον. Προσδίδεται ἀρμονικὴ συνεργασία εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν καὶ ὀρθὴ κατεύθυνσις εἰς αὐτάς.

Δεύτερον. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀνθρωπότητος, ἀκαταπαύστως χωρεῖ ἡ ἀνθρωπότης πρὸς τελείωσιν, ὡς τοῦτο διαπιστοῦται ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, καθ' ὃν, ὡς εἶδομεν,

(1) Κ. Ι. Δεδοπούλου: Μία Θεολογία τῆς Ἱστορίας. Ἐφημ. «Καθημερινή» 27 - 4 - 1955.

(2) Wilhelm Wundt: Σύστημα Φιλοσοφίας. Μεταφρ. Ἄνδρ. Δαλεζίου. 1915. Α' Εἰσαγωγή.

(3) Willy Moog: Die deutsche Philosophie der 20 ten Jahrhunderts 1922, σ. 126 - 129.